

Fejtő Ferenc ördögei

Mottók:

„Nicht leben, sonder gelebt werden” (Stefan George)...a kapu, amelyen beléptem, nekem volt megépítve, még akkor is, ha belöktek rajta. Háromszármú kapu volt, hármas identitású lélek.”(Fejtő, 1990A..480)

„A Hajnal nem ragyogó,
Az Éj fehéren lebben,
Az Isten nem jóságos,
Ördög nem kegyetlen.

A Nyár fagyos jégverem,
A Tél hevitő hőség,
Az Piros virág a Bánat
S fekete a Dicsőség.

Bivaly-fekete a hó,
Fehér a szurok korma,
A Van csak egy rossz álom
S a valóság a Volna.

A Halál nagy dáridó
S kis stáció az Élet,
A Bűn szebb az Erénynél
S legszebb Erény a Vének.

A méz maró keserű
S édes íze a sónak,
A Ma egy nagy hazugság
S az igazság a Holnap.

Nincsen semmi, ami van,
Egy Való van: a Nincsen,
Az Ördög a rokonunk
S ellenségünk az Isten.”

(Ady Endre: A nincsen himnusza, 1908)

Mindenki számára, akit akár inspirálóan, akár elutasításra készítve valaha is megérintett bármely vallás eszmeisége, megkerülhetetlen a szembesülés egy minden istenhittben kulcsszerepet játszó alapkérdéssel. Fejtő Ferenc megfogalmazásában: „Ha Isten mindenható és jóságos, ha ő maga az igazságosság, hogyan magyarázzák meg a híveknek, hogy eltűr ennyi fizikai és erkölcsi rosszat, amelytől az emberiség szenved? Miként magyarázzák, hogy az elmúlt évszázadokban nem szegült szembe isteni hatalmával a háborúkkal, az

öldöklésekkel, a népirtásokkal, a Soá szörnyű tragédiájával és az azt követő megszárlásokkal szerte a világon, míg elvben továbbra is azt hisszük és hitetjük el, hogy ő a felelős mindenért, hiszen ő teremtett mindent? Ha feltételezzük, hogy meg akarja akadályozni a rosszat, és megállapítjuk, hogy nem tudja megtenni, hogyan higgyünk mindenhatóságában? Arra kell mindebből következtetnünk, hogy nem is akarja megakadályozni a rosszat. Akkor meg hogyan bízunk mindenkifölött való jóságában, nagylelkűségében, igazságosságában?”¹ Hősünk gyakran utal rá: Jób könyve mutatja meg legjobban „a zsidó vallás és zsidó lét közötti ellentmondást: egyrészt feltétlenül hinni kell Istenben, másrészt összeegyeztethetetlen két isteni tulajdonság... a mindenhatóság és az igazságosság”.²

Mindez azonban egyáltalán nem csak kutatói vizsgálódást jelentett, hiszen Fejtő egész életén keresztül, saját vallási-nemzeti identitását keresve, életvezetési stratégiáját és taktikáját tervezve is újra és újra e kérdésbe ütközött. Folyamatosan viaskodott ezzel a problémával, egyik utolsó könyvét³ is e témakörnek szentelte. Ami az istenszeretetet illeti, érvel, a zsidó ember „profi” ezen a területen, ez a szakmája, igazi hivatása, küldetése, „a többi nem egyéb, mint irkafirka.” S mégis, állapítja meg Fejtő, „Soha nem létezett állhatatlanabb, szeszélyesebb, szórakozottabb isten, mint az övé, ő – bár csak megcsalta, megcsúfolta, felszarvazta – továbbra is szereti, tiszteli, hirdeti Istent. [...] Ha szenvednünk kell, annak nem Ő az oka, hanem a Sátán. De még ha Sátán létezik is [...] nem Ő felelős azért, ha igazságtalanság ér bennünket... Nem őt átkozzuk mindeztért, hanem a gójokat, az idegeneket, akik nem ismerik Istent. [...] Így tartott ki a zsidó [...] mint az asszony, akit elhagy a férje...”⁴

A Sátán tehát nem pusztán Antikrisztus, Isten végtelen jóságának ellenpontja, hanem bizonyos emberekben, rajtuk keresztül, általuk megtestesítve is létezik. Sőt, mint máshol utal rá, ugyanabba az emberbe is egyszerre fészkelheti be magát a jó és a rossz, állandó küzdelmet folytatva egymással.

Vázlatos gondolatmenetemben Fejtő identitáskeresése és társadalom-, történetiszemlélete közötti összefüggéseket szeretnék kimutatni. Legrészletesebben, a legelmélyültebben három nagy történeti témakörrel foglalkozott: a Habsburg monarchia felbomlásával, a népi demokráciák keletkezésével és a magyarországi zsidóság történetével. Kisebb-nagyobb írásaiban azonban rengeteg egyéb történeti kérdéssel kapcsolatban foglalt állást, a magyar és egyetemes történelemre vonatkozó nézetei logikusan épülnek egymásra s a gonosz, a rossz keresése, meghatározása, az ördög munkálkodásának keresése és szembeállítás a jóval, minduntalan visszatérő motívumok fejtegetéseiben.

---

¹ Fejtő 2006, 14-15.

² Fejtő 1990 A, 404.

³ Fejtő 2006.

⁴ Fejtő 1997, 41.

I - A döntések lehetőségei és korlátai

Ilyen, az ördöghöz kapcsolódó közös motívum (leginkább talán *A népi demokráciák története* mindkét kiadásában⁵, a könyvről írva s a témakörrel kapcsolatos számos egyéb munkájában), hogy minduntalan a történelmi személyiség döntési lehetőségeinek határait keresi, közvetve - közvetlenül saját politikai és személyes döntéseinek helyességét vagy helytelenségét is mérlegelve.

„Nem mindig volt könnyű összeegyeztetnem aktivista mivoltomat az esztétizmusommal... szkepticizmusomat a vallásos nosztalgiákkal, amelyek továbbra is táplálták bennem a szakrális zene imádatát... vonzottak a marxizmus racionalista... és humanista igényei,...de taszítottak és lázongásra, lázadásra ösztönöztek a szektarianizmus és terrorizmus terméketlenítő visszahatásai.”⁶ írja visszaemlékezéseiben.

Fejtő élesen elhatárolta az Ó-és Újszövetség ördöggképét. Értelmezése szerint az Oszövetség Ördöge keményszívű főnöke, Isten parancsait következetesen, lelkiismeretesen végrehajtó bürokrata, így tehát az általa elkövetett rosszért nem felel, Isten végtelen hatalmának része a Rossz feletti rendelkezés is. Az Újszövetségben viszont az Ördög Isten jóságának ellenpontja, a Rossz pólusának megtestesítője, az Isten végtelen jóságában hívők számára kézenfekvő bűnbak, legyőzése a következetes istenhívők feladata. Jézus színre lépésével Isten mindenhatóságának bizonyítása helyett az Isten „védelmező atyaisága” kerül előtérbe.

Ha korlátlanul mindenható, akkor ugyanis a rossz is az ő műve, de a rosszat inkább saját magunkban kell keresnünk. Ezért viszont a Sátán a felelős, ő visz minket a kísértésbe, amitől aztán Isten segítségével szabadulhatunk meg. Pál apostolra vezet vissza azt a gondolatot, hogy az emberi lét csatátér, „ ahol test és lélek, jó és rossz tusakodik egymással, és szinte magától értetődő, hogy az utóbbit az ördög sugallja”⁷. Utal arra, hogy a középkor irodalma milyen sokat ír „a keresztény lelkekben dúló keserű harcról, hogy a természetnek vagy az erkölcsi szigornak engedelmesséjének-e”⁸.

Az emberi lét egyik alapeleme a harc: „aki embert mond, viszályt mond, és ha viszályt mondunk, hajlamosak vagyunk rá, hogy a Sátán kezét lássuk a dologban az ellenfél oldalán.”⁹

Oknyomozó újságíróként, elemző történészként, politikatudósként strukturális sajátosságokat, törvényszerűségeket keres és mutat ki, személyisége azonban mindig a személyes felelősség kutatásának irányába tereli figyelmét. Mély nyomot hagyott benne Illyés Gyula véleménye népi demokrácia könyvről: „Egyvalami hiányzik ebből a könyvből szerintem. Nem tűnik ki belőle eléggé, hogy egy véres kezű Übü zsarnokságát szenvedtük el. Azt hiszem, hogy bizonyos

⁵ Fejtő1952. Fejtő 1969. Magyarul: A népi demokráciák története I-II. Magvető-Magyar Füzetek. Budapest. 1991

⁶ Fejtő 1990A. 470.

⁷ Fejtő 2006. 78

⁸ Fejtő 2006. 90

⁹ Fejtő 2006. 77.

értelemben igaza volt Illyésnek: A társadalmi-gazdasági felfordulásról, sőt a terrortól adott magyarázataim ésszerűséget tulajdonítottak ezeknek a jelenségeknek, márpedig nem volt bennük ésszerűség, hiszen a források – vagy legalább az egyik forrásuk – Sztálin paranoiájában keresendő”¹⁰ Rákosit jellemezve idézi Nógrádi Sándort: „Mevolt benne a Gonosz intelligenciája”¹¹ és később sátáni Sztálinról ír¹² (1990/434). Hasonló okból imponált neki jóval korábban Hermann Rauschning 1939-ben publikált: *A nihilizmus forradalma*¹³ c. Műve: „Rauschning szerint a náciizmus... szétfeszítette ...a szokásos társadalomlélektani és politikai elemzés kereteit: a gyűlölködések, a gonosz, romboló és gyilkoló ösztönnek ördögi túlhajlását látta benne”.¹⁴

Pályájára visszatekintve Fejtő egyik fontos üzenete: „A szovjet kísérlet... bizonyítja, s azt hiszem, végérvényesen, hogy a racionalista, vagyis az ésszerűségen alapuló optimizmus, amely ötven évvel ezelőtt irányította lépteimet, nem más, mint illúzió”.¹⁵ (1990/ 167)

A magyar zsidóság történetéről szóló szintézisében egész fejezetet szentel Babits 1919 utáni önvizsgálatának. Átütő empátiával, részletesen ismerteti Babits Magyar költő kilencszáztizenkilencben (*Vita és vallomás*) című esszéjét, amely „rendkívüli dokumentuma egy inkvizitorok által üzetett költő vívódásának, akit nemzetellenességgel, osztály, hazája elárulásával és kozmopolitizmussal vádoltak, ami a kor szótárában már egyet jelentett az „elzsidósodással”, a zsidóság iránti cinkossággal.”

II - A zsidó asszimiláció lehetőségei és korlátai.

A másik nagy dilemma a zsidóság asszimilációs perspektívái és felelőssége saját sorsáért, nagyon személyes megfogalmazásában: „...megismertem a – Kertész Imre szerint legsúlyosabb – kísértést, amelybe a történelmi tudás és műveltség ejtheti az értelmiségi embert: saját magának a megtagadása, a kísértés, hogy bűnösnek érezze magát.... Hogyan érezzük magunkat ártatlannak, amikor az ember oly végtelenül embertelen? Celan, Primo Levi, Tadeusz Borowski és még oly sok túlélő bevégezte a hóhér munkáját azzal, hogy önkezével vetett véget életének.”¹⁶ A kollektív sors és a személyes döntések közötti viszony foglalkoztatja. Zsidó identitásával kapcsolatos belső feszültséget mutat egy az 1960-as izraeli útjával kapcsolatos Tel Avivról elejtett megjegyzés: „nyüzögtek... a Galiciából újonnan bevándorolt zsidók, akiket úgy szégyelltem, ahogyan a gazdag ember szégyelli szegény rokont”.¹⁷

---

¹⁰ Fejtő 1990 A, 354.

¹¹ Fejtő 2000, 289

¹² Fejtő 1990A, 434.

¹³ Hermann Rauschning, *The Revolution of Nihilism*. W. Dickes, Allianz Books Corporation, 1939.

¹⁴ Fejtő 1990A, 196-197

¹⁵ Fejtő 2000, 208.

¹⁶ Fejtő 1997, 15.

¹⁷ Fejtő 1990A, 413.

D. H. Lawrence-el kapcsolatban emeli ki, hogy az angol író milyen elszántan tagadta meg proletár apját „valami hasonló folyamat megy végbe nem egy zsidó asszimiláns esetében. Mivel olyan környezethez hasonulnak, amelyben az antiszemitizmus hagyomány, gyakorta maguk is tudatosan vagy nem tudatosan antiszemiták lesznek, minthogy az egykori hitsorsosok elleni agresszivitást látják a legjobb biztosítéknak arra, hogy vissza ne térjenek a megtagadott tradíciókhoz.... Mindig is utáltam az asszimiláció problémájának ezt a gyűlöleten és gyávaságon alapuló úgynevezett megoldását, melynek Otto Weininger, ez a nagyon tehetséges, de elviselhetetlen osztrák volt a kiemelkedő példája. Semmitől se viszolyogtam erősebben, mint a Chomsky-féléktől: ez az amerikai nyelvész és társai, dühödt zsidó antiszemiták, századunk hetvenes éveiben éltek virágkorukat”.

Erről vall Radnóti Miklósról írva is: „Ha a „tősgyökeres keresztény” magyarság nem jön rá, hogy a nemzet anyagi és szellemi fejlődéséhez szüksége van az asszimilálódó, az egyéb nemzetiségek többségével ellentétben a magyar művelődésbe, gazdaságba, politikába integrálódni akaró zsidóságra, akkor az utóbbi miért futna olyan szekér után, amelyik nem veszi fel? Szegény Miklós, futott, futott s vesszőfutasában, tragikus kapaszkodásában, *malgré lui*, nagy, de jellegzetesen zsidó-magyar költővé nőtte ki magát. Én meg elfutottam, s ezzel megszakadt az Érzelmes utazás-sal kezdett szépírói pályám, de elkerültem a mártírságot is”.¹⁸

Felfigyel Komlós Aladár önmarcangolására, aki Kasztnernek köszönhetően elkerülhette a deportálást és hazatért, de 1986-ban visszaemlékezve arról ír, hogy el kellett fojtania társadalmi, politikai ösztöneit. „Az asszimilált, ám felemás módon integrálódott zsidó „kisebbségi komplexusának” vallomása ez, amely megkötötte e nagytehetségű ember alkotóerejét. A szubjektivitás és a spontaneitás elkerülése iránti aggályos figyelme mellett ez először arra vitte, hogy engedményeket tegyen a népiek nézőpontjainak, utóbb a mind szektásabbá váló Lukács György tanításaiban testet öltő marxizmusnak”.¹⁹

III - A kompromisszumok, a középút keresése

Átfogó értékeléseiben ritkán árnyal. Különösen keményen fogalmaz azokkal kapcsolatban, akik értékelése szerint túlzott megértést tanúsítottak a kommunizmussal s leginkább a sztálinizmussal szemben: „Ő, ezek a makulátlan, kifogástalan, szigorú férfiak, ő, ezek a cicerói tógában díszelgő állítólagos nagy gondolkodók és szabad szellemek, ezek a Lukácsok, Althusserek és Bendák ! A szellem extra árulói !”²⁰

„Nem érti”, „miért tekintik Loius Althussert egyáltalán gondolkodónak.” Egyensúlyát veszített, rögeszmés embernek látszott., aki agresszivitását sokáig a sztálinizmus utolsó mohikánjaként élte ki. Később egy fejvesztett féltékenységi rohamában megfojtotta a feleségét”.²¹

¹⁸ Fejtő 1990 A. 171.

¹⁹ Fejtő 2000. 286.

²⁰ Fejtő 1999. 329.

²¹ Fejtő 1991. 449.

Lukács szerint a legrosszabb szocializmus is jobb a legjobb kapitalizmusnál, Ernst Bloch szerint ez hamis, mivel rossz szocializmus nem létezik, a szocializmus lényegét tekintve jó, ami tehát rossznak minősíthető egy magát szocialistának nevező rendszerben, annak semmi köze a szocializmushoz. „Ó, ezek a marxista filozófusok! Van-e rájuk jobb magyar szó, mint az, hogy k...?”.²²

„Leninnek tulajdonítható a párt érdekének minden törvény fölé helyezése, amit Sztálin következetes vasakarattal végrehajtott. Igaz, némelyek, s olyan korántsem jelentéktelen formátumú emberek, mint Lukács, Aragon, Éluard, belementek ebbe a dialektikus – vagy inkább diabolikus –alkuba. De ez nem az én világom”.²³

Az ördögkeresés egyik válfaja a bűnbakkeresés. E széles körben megfigyelhető csoport- és tömegpszichológiai jelenség fontos jellemzője, hogy a bűnbakkeresők saját maguk legkevésbé kedvelt, saját maguk számára feszültséget, lelkiismeretfurdalást okozó tulajdonságait vetítik a bűnbakra. A sikeresen alkalmazott bűnbakkeresés oldja a társadalmi feszültséget, erősíti a csoportkohéziót, de az egyén számára is hozhat megkönnyebbülést.²⁴ Talán nem méltánytalan, ha a bűnbakkeresés e mechanizmusával is próbálom értelmezni Fejtő. fent idézett szélsőséges felháborodását, amikor azokról ír, akik az 1950-es évek közepéig kitartottak a sztálinizmus, a sztálini szovjet politika támogatása mellett. Felháborodásával saját dilemmáit is oldja. Így értelmezhető, amikor rendkívül kritikusan ír Julien Bendaról, aki elhitte a Rajk per vádjait, „inkább hitt a Francia Kommunista Pártnak..., mint nekem a elfogultsággal gyanúsítható emigránsnak”. Fejtő nyilván emlékezett arra a sajtótájékoztatóra, amikor Károlyival együtt mutatták be a Mindszenty perről készült Fekete Könyvet („Sose szégyelltem még annyira magam, mint az akkori viselkedésemért. És még ma is szégyellem magam”²⁵) és sokáig kísértette az azt követő hónapok dilemmája: szakítson e a hivatalos Magyarországgal? Visszatekintve eleve rossz döntésnek tartotta a sajtóirodai állás elfogadását.” Igent mondtam. Hogy miért? Bevallom, még ma sem tudom egészen. Második magyarországi utazásom nyomán immár semmi illúziót nem tápláltam a rezsim természetét illetően...rossz ügy szolgáltatába álltam és... egy ideig... megtettem a magamét – rossz lelkiismeret okozta hasfájással –, hogy félretájékoztassam a franciákat Magyarországról....nem hallgattam sem a lelkiismeretemet, sem az eszemre”.²⁶

Saját magára is haragszik, amikor Mód Aladárt kritizálja a Rajk per kapcsán: Mód idézett érvelése szerint ugyanis Fejtő annak köszönhette a tisztánlátását, hogy ellenségesen fordult szembe a párttal, Módék viszont bíztak a pártban és kiderült: igazuk volt, hiszen a párt rehabilitálta Rajkot. Fejtő itt is éles

---

²² Fejtő 1990 A, 345.

²³ Fejtő 1990 A, 468.

²⁴ Ld. Thomas Douglas, Scapegoats. Transferring Blame. London-New York, 1995., Pataki Ferenc, Bűnbakképzési folyamatok a társadalomban. Akadémiai, Budapest, 1993., Pók Attila: A bűnbakok haszna és kára. Vázlatos gondolatok a baloldali magyar értelmiség 1945 utáni útkereséséről. In: Miszlivetz Ferenc (szerk.) Találjuk ki...! Tanulmányok Hankiss Elemér tiszteletére. MTA Politikai Tudományok Intézete – Savaria University Press. Budapest-Szombathely, 2008. 232-243.

²⁵ Fejtő 1990 A, 307.

²⁶ Fejtő 1990 A, Uo.

hangon íté: „Az ilyen érvelgetések is mutatják, milyen cinizmusba és erkölcsi mocsárba sülyedhet olykor a marxista dialektika.²⁷ Mód szerint Fejtő volt a 30-as évek eleji pesti kommunista csoport intellektuálisan legérettebb, az elméletben és filozófiában legképzettebb tagja, aki „a világforradalom közeli és elkerülhetetlen győzelmében reménykedett”.²⁸ Hogyan lehettem ilyen vak?²⁹” kérdezi s némi önmentséget talál abban, hogy még egy Hamvas Béla is beismerte: a némi kritikai érzékkel megáldott emberek is engedhetnek – bizonyos időre – a marxizmus csábításának.³⁰

Más témákban is határozottan íté, egyértelműen a külső tényezőkre koncentrál, a belülről feszítő erőket másodlagosnak minősíti hatalmas anyagot mozgató, a Monarchia felbomlását elemző könyvében: „Kutatásam arra a hipotézisre vezettek, hogy még ha el is vonatkoztatunk azoktól a népeket és nemzeteket évszázadokig összetartó erőktől, melyeket valaha a történelem szükségszerűségei és véletlenei hoztak létre, hogy a kívülről jövő állandó nyomást ellensúlyozva egyesítsék e népeket, a centrifugális erők nem vezethettek volna belülről kiinduló bomlásra, ha a szeparatista törekvéseket(amelyekről sem azt nem lehet bizonyítani, hogy egységesek, voltak, sem azt, hogy a lakosság többségét képviselték) nem támogatták, bátorították volna az antant ‘döntéshozói’”.³¹

Ugyanilyen egyértelműséggel foglal állást 1968-ról: „Pierre Mendes France... megdöbbenően helytelenül elemezte 1968 májusának látszat forradalmát... őt, az alkotmányhoz egyébként szigorúan ragaszkodó köztársaságit magával sodorta a realitásokat elhanyagoló ifjúsági mozgalom. Mindezek alapján felmerült bennem a kérdés: vajon ez a Mendes France nem a politikába tévedt moralista-e, olyan ember, akit [...] kudarc komplexus motivál [...] az én mendesizmusomnak 1968-ban vége szakadt.”³²

Igazi, hangoztatott igénye azonban a kiegyenlítés, a harmónia, a középút. Kedvenc hőse Erasmus, „aki „az első között tesz kísérletet arra, hogy összeegyeztesse a keresztény hit igazságait és gyakorlatát a tudományos gondolkodással”³³ s „...egyszerre küzdött az elfajzott római egyház és a lutheri lázadás fanatizmusa ellen”.³⁴

Elpanaszolja: már diákkorában sem tudott nem tud választani Petőfi „kalandorsága” és Deák „kapituláns magatartása” között, ugyanolyan nehéznek érezte az állásfoglalást, mint később a romantika és realizmus közötti választást. „Úgy vélem, teljesen igaza van Hanák Péternek, amikor azt mondja, hogy Kossuth és társai hibái a forradalom túlságosan elvont, abszolutizált felfogásából fakadtak”.³⁵ - írja emlékezéseiben.

---

²⁷ Fejtő 1990 A, 333.

²⁸ Mód Aladár: Kortárs, 1969 május

²⁹ Fejtő 1990 A, 101.

³⁰ Fejtő 1990 A, 169

³¹ Fejtő 1990 B, 18

³² Fejtő 1990 A, 369.

³³ Fejtő 2006, 94.

³⁴ Fejtő 1990 A, 118

³⁵ Fejtő 1990 A, 34

Dormándi Lászlóról, Normai Ernőről, de leginkább Károlyiról vagy Lukácsról írva mindig éreztem e személyiségek kommunizmussal kapcsolatos dilemmáit, kritikus értelmiségi szemléletüket elhomályosító elfogultságaikat. Megragadja fantáziáját a pszichoanalízis eszköztára: „Freud szerint Mózes nem zsidó volt, hanem egyiptomi, mégis ő teremtette a zsidó népet, ő tette Isten kiválasztott népévé, Isten szövetségesevé a bálványimádás, a miszticizmus, a többistenhit elleni harcban. Ám igen nagy árat kellett fizetni a kiválasztottságért, a zsidóktól megtagadtattam a lélek és test harmóniája, a Periklész-kori boldog görögök e kiváltsága”.³⁶ Indulatainak, érzéseinek forrását keresve az 1960-as évek végén gyakorlatban is megismerkedik az analízissel, „amelyet az ördögűzés korszerű formájának”³⁷ érez s rájön: állásfoglalásait világosabb fővel tudta volna megtenni, ha jobban ismeri önmagát. „Kevésbé lángolóan, de a tárgyilagosságra és a viszonylagosságokra figyelő visszafogottsággal... mértékletességgel... Alapjában véve nem vagyok polemikus természet.”³⁸ „Az én tanítómestereim jobbadán az álmodozások és az érzelmek nagyjai voltak...”³⁹ Minden gondolkodó embert közelről érinthet következtetése. „Azt hiszem, már az is nagy eredmény, ha az ember eléri az irgalmasságnak azt a fokát, hogy megbékél önmagával”.⁴⁰

IV - Hit és illúziók

Nagyformátumú személyiségek leginkább paradoxonokkal jellemezhetők, Vajda Jánoshoz, Adyhoz vagy József Attilához hasonlíthatóan Fejtő hívő ateista, átéli mindazt, ami teher lehet a hitben és ami nyomaszthat egy ateistát: „Évekig tanulmányoztam a teológiát és a misztikát, s ez nem múlt el nyomtalanul. Ateistának vallottam ugyan magamat, de azért nyitva hagytam egy kis kaput az istenhit előtt. A szocializmus voltaképpen fogadás... arra, hogy a természetben és a társadalmon a vallás segítségével nélkül is úrrá lehetünk...”⁴¹ A vallást nem holmi butító kábítószernek tekintti, hanem a megkönnyebbülés, a vigasz, a belenyugvás, a megbékélés eszközeinek. Hite illúziók nélküli, nem hisz sem a halhatatlanságban, sem Jézus isten mivoltában, sem a feltámadásban, sem pedig Isten mindenhatóságában, kivált mivel az utóbbi szöges ellentétben áll a világon mindenütt jelen lévő gonosz uralmával. Ionescoval együtt igazat ad Goethének, amikor a Sátánt szinte azonos szintre helyezte istennel.

V. Az alkotó kétely

Fejtő Ferenc egész életét áthatotta az alkotó kétely, bár konkrét történeti-politikai kérdésekkel foglalkozó egyes munkái (legyenek rövid cikkek vagy vastag könyvek) szilárdságot, határozottságot, egyértelműséget sugallnak. Egyik méltatója szellemes megfogalmazásában: „A XX. század európai történelemeinek talán ő az az

---

³⁶ Fejtő 1990 A, 214.

³⁷ Fejtő 1990 A, 400.

³⁸ Fejtő 1990 A, 401.

³⁹ Fejtő 1990 A, 63.

⁴⁰ Fejtő 1990 A, 401.

⁴¹ Fejtő 1990 A, 166.

agyveleje, amely a legtöbb tényrt raktározta, s mindazokat a legszigorúbban rendezte el önmagában. Mindegyik tanulmánya olyan, mint valamely tömör és szétbonthatatlan szerkezetű alkotmány, annak kiméletlenül részletes kommentárjával. Nála a tények úgy nyugosznak egymáson, akár a lépcsőfokok”.⁴²

Mégis: az értelmiségi lét alapja a kétely, a kérdésés és újrakérdésés nem szűnő késztetése, taktikai és stratégiai dilemmák sok fejfájást okozó megélése. Cz. Milosz a baloldali értelmiségiek dilemmáival foglalkozó híres c. könyvének mottója remekül illusztrálja ezt: „Ha valakinek 55 százalékosan tényleg igaza van, az nagyon jó, nincs mit róla vitatkozni. Ha valakinek 60 százalékban igaza van, az csodálatos, nagy szerencse, hálát kell érte mondani Istennek. De mit mondjunk arról, akinek 75 százalékban igaza van? Bölcs emberek szerint az gyanús. És mit gondoljunk arról, akinek száz százalékban igaza van? Bárki, aki úgy gondolja, hogy száz százalékban igaza van, az egy fanatikus fajankó, a legrosszabb gazember”.⁴³ Fejtő látszólagos határozottsága, egyértelmű ítéletei mögött mindig ott volt az alkotó kétely, a helykeresés, legyen szó a baloldal nemzethez kötődéséről, a zsidóság és az úristen viszonyáról vagy személyes sorsával kapcsolatos döntéseiről. Minderről alkalmi megjegyzései, levelezése, leginkább pedig 1997-es könyve⁴⁴ árulkodik.

A huszadik század egyik utolsó magyar társadalomtudós - író- újságíró polihisztoraként Fejtő érdeklődése az Ótestamentumtól a Bush adminisztráció Irak politikájáig, a magyarországi zsidóság történetétől a Gyurcsány kormány kisebbségi politikájáig a magyar és egyetemes politika- és művelődéstörténet számtalan kulcskérdésére és napi problémájára terjedt ki és utolsó percéig mindig rendkívül határozottan, egyértelműen értékelt. Nemegyszer változtatott is álláspontjain, de – legalábbis látszólag – nem lassan, mérlegelve, kételyekkel küszködve, hanem gyorsan, keményen, vállalva a politikai következményeket is. Liberális szocialistaként kereste folyamatosan helyét a baloldalon, a magyar eszme- és politikátörténetben nem ismeretlen módon a morális integritás, a doktrinerség és a bámulatos szellemi nyitottság egyszerre jellemezte oly sok szeretetet adó és kapó, fizikai gyengeségét is leküzdő, utolsó percéig mindig tette kész egyéniségét. Tudta, hogy az Ördög velünk és bennünk is él s vele is harcolva egyszerre akarta megérteni és másokkal megérteni, befolyásolni és formálni – leginkább a gondolat és a határozott célokat kitűző, de esendő személyiség erejével – a körülötte lévő világot. Múltat, mindenkori jelent és jövőt.

Az idézett Fejtő-művek:

Fejtő 1952   Histoire des démocraties populaires. Paris, Ed. du Seuil, 1952.

Fejtő 1969   Histoire des démocraties populaires. Tome I – L'ère de Staline, Tome II – Après Staline. Paris, Ed. du Seuil, 1969.

---

⁴² Szabad Föld, 2008. december 30

⁴³ Egy öreg galíciai zsidótól idézi Czeslaw Milosz. The Captive Mind. Vintage International Edition, New York, 1990, V

⁴⁴ Fejtő 1997

- Fejtő 1990A Budapesttől Párizsig. Budapest, Magvető, 1990.
- Fejtő 1990B Rekviem egy hajdanvolt birodaloméért. Ausztria-Magyarország szétrombolása. Minerva-Atlantisz, Medvetánc, 1990.
- Fejtő 1997 A zsidó és az Úristen. Eretnek esszé. Logos, Historia diaspora II., 1997.
- Fejtő 2000 Magyarság, zsidóság, Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2000.
- Fejtő 2006 Isten, ember, ördög. Elmélkedés a rosszról és a történelemről. Budapest, Holnap kiadó, 2006.